

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.2.19>

PRZEPROWADZENIE KOMPLEKSOWEJ EKSPERTYZY PSYCHOLOGICZNO-PSYCHIATRYCZNEJ I PSYCHOLOGICZNEJ NIEPEŁNOLETNIEGO PODCZAS DOCHODZENIA

Oleksandra Kaminska

adiunkt Katedry Postępowania Karnego

Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1524-0176

Kaminska@gmail.com

Adnotacja. Szczególnym przedmiotem postępowania karnego jest osoba niepełnoletnia. Ustanowienie szczególnych warunków pociągnięcia do odpowiedzialności karnej i odbywania kary niepełnoletnich jest realizacją podstawowych zasad prawa karnego – sprawiedliwości, humanizmu i oszczędności represji karnej. Cechy niepełnoletniego, jako podmiotu prawa karnego, objaśnia przede wszystkim jego wiek. Tak więc osoba, która nie osiągnęła dorosłości, jest bardziej wrażliwa w porównaniu z innymi, ze względu na jej niestabilną psychikę, skłonność do postrzegania zewnętrznego wpływu i zniekształconego pojęcia poprawności i legalności swoich działań. Tak więc prawo postępowania karnego przewiduje inne warunki prowadzenia działań dochodzeniowych (poszukiwawczych) i badania okoliczności popełnienia przestępstwa (wykroczenia) przez niepełnoletnich. Nie wyjątkiem jest również przeprowadzenie kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego podczas dochodzenia. W artykule omówiono cechy kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego podczas dochodzenia. Podkreślono główne teoretyczne przepisy dotyczące kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego. Przeanalizowano problemy pojawiające się podczas przeprowadzania kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego. Celem artykułu naukowego jest analiza specyfiki przeprowadzenia kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego podczas dochodzenia. Osiągnięcie tego celu obejmuje wykonanie następujących zadań: scharakteryzować podstawowe przepisy teoretyczne dotyczące przeprowadzenia kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego podczas dochodzenia; określić cechy kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego podczas dochodzenia; zidentyfikować i przeanalizować problemy pojawiające się podczas badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego niepełnoletniego. Instrumentarium metodologicznym jest wybierane zgodnie z celem, specyfiką obiektu i przedmiotu badań. Stosowano następujące metody badawcze: dialektyczne, historyczno-prawne, porównawczo-prawne; systemowo-strukturalne. Nowością naukową publikacji jest to, że obecnie na poziomie naukowym nie zwraca się wystarczającej uwagi na specyfikę prowadzenia kompleksowego badania psychologiczno-psychiatrycznego i psychologicznego w odniesieniu do niepełnoletnich podczas dochodzenia. **Wnioski.** Osoba niepełnoletnia, która popełniła wykroczenie karne, ze względu na cechy psychologiczne i związane z wiekiem, nie zawsze może składać prawdziwe i wiarygodne zeznania. W tym przypadku szczególne znaczenie ma możliwość ustalenia, czy niepełnoletni prawidłowo postrzega okoliczności popełnienia wykroczenia karnego oraz czy zdaje sobie sprawę ze znaczenia swoich działań i możliwości kierowania nimi. Ponadto ważnym czynnikiem jest poziom rozwoju niepełnoletniego i jego cechy społeczno-psychologiczne. Odpowiedzi na te pytania mogą dostarczyć kompleksowe badania psychologiczno-psychiatryczne i psychologiczne, które są dość szeroko stosowane w procesach karnych z udziałem niepełnoletnich.

Słowa kluczowe: wykroczenie karne, postępowanie przedprocesowe, postępowanie karne, śledczy, biegły; rozwój psychiczny, nastolatek.

CONDUCTING A COMPREHENSIVE PSYCHOLOGICAL-PSYCHIATRIC AND PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF A JUVENILE DURING THE INQUIRY

Oleksandra Kaminska

Postgraduate Student at the Department of Criminal Procedure

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1524-0176

Kaminska@gmail.com

Abstract. A special subject of criminal proceedings is a minor. Establishing special conditions for prosecuting and serving the sentence of minors is the implementation of the basic principles of criminal law – justice, humanism and economy of criminal repression. The peculiarities of a juvenile as a subject of criminal law are explained primarily by his age. Thus, a person who has not reached the age of majority is more vulnerable than others, due to his unstable psyche, tendency to perceive outside influences and distorted perception of the correctness and legality of their actions. Thus, the criminal procedure legislation provides for other conditions for conducting investigative (search) actions and investigating the circumstances of committing a criminal offense (misdemeanor) by a minor. It is also an exception to conduct a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor during the inquiry. The article considers the peculiarities of conducting a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination

of a minor during the inquiry. The main theoretical provisions of conducting a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor are highlighted. The problems of questions that arise during a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor are analyzed. The purpose of the scientific article is to analyze the features of a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor during the inquiry. Achieving this goal involves the following tasks: to characterize the basic theoretical provisions for a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor during the inquiry; to determine the features of conducting a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of a minor during the inquiry; identify and analyze problematic issues that arise during the psychological, psychiatric and psychological examination of a minor. Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. The following research methods were used: dialectical, historical-legal, comparative-legal; system-structural. The scientific novelty of the publication is that at present at the scientific level insufficient attention is paid to the peculiarities of conducting a comprehensive psychological, psychiatric and psychological examination of minors during the inquiry. **Conclusions.** Due to psychological and age peculiarities, a juvenile who has committed a criminal offense may not always give true and reliable testimony. In this case, the possibility of establishing whether the juvenile correctly perceives the circumstances of the criminal offense and whether he is aware of the significance of his actions and the ability to control them becomes especially important. Also, an important factor is the level of development of the minor and his socio-psychological traits. The answers to these questions can provide comprehensive psychological, psychiatric and psychological examinations, which are widely used in criminal proceedings involving minors.

Key words: criminal offense; pre-trial investigation; criminal proceedings; inquirer; expert; mental development; teenager.

ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД ЧАС ДІЗНАННЯ

Олександра Камінська

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-1524-0176

Kaminska@gmail.com

Анотація. Особливим суб'єктом кримінального провадження виступає неповнолітня особа. Встановлення особливих умов притягнення до кримінальної відповідальності та відбування покарання неповнолітніх є реалізацією основних принципів кримінального права – справедливості, гуманізму та економії кримінальної репресії. Особливості неповнолітнього, як суб'єкта кримінального права, пояснюють передусім його віком. Так, особа, яка не досягла повноліття, є більш уразливою порівняно з іншими з огляду на нестійку психіку, схильність до сприйняття стороннього впливу та викривленого уявлення про правильність та законність своїх вчинків. Так, кримінально-процесуальне законодавство передбачає інші умови проведення слідчих (розшукових) дій та дослідження обставин вчинення кримінального правопорушення (проступку) неповнолітнім. Не винятком є також проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. В статті розглянуто особливості проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. Висвітлено основні теоретичні положення проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього. Проаналізовано проблемні питання, що виникають під час проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього. Метою наукової статті є аналіз особливостей проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних завдань: охарактеризувати основні теоретичні положення щодо проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання; визначити особливості проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання; виявити та проаналізувати проблемні питання, що виникають під час проведення психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього. Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Використовувались наступні методи дослідження: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий; системно-структурний. Наукова новизна публікації полягає в тому, що на цей час на науковому рівні недостатньо приділено уваги особливостям проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи щодо неповнолітніх під час дізнання. **Висновки.** Неповнолітня особа, яка вчинила кримінальний проступок, через психологічні та вікові особливості, не завжди може давати правдиві та достовірні показання. В цьому разі особливого значення набуває можливість встановлення того, чи правильно сприймає неповнолітній обставини вчинення кримінального проступку та чи усвідомлює значення своїх дій і можливість керувати ними. Також важливим фактором являється рівень розвитку неповнолітнього та його соціально-психологічні риси. Відповіді на ці питання можуть надати комплексна психолого-психіатрична та психологічна експертизи, які досить широко застосовуються у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх.

Ключові слова: кримінальний проступок, досудове розслідування, кримінальне провадження, дізнавач, експерт, психічний розвиток, підліток.

Вступ. Особливим суб'єктом кримінального провадження виступає неповнолітня особа. Встановлення особливих умов притягнення до кримінальної відповідальності та відбування покарання неповнолітніх є реалізацією основних принципів кримінального права – справедливості, гуманізму та економії кримінальної

репресії. Особливості неповнолітнього як суб'єкта кримінального права пояснюють передусім його віком. Так, особа, яка не досягла повноліття, є більш уразливою порівняно з іншими з огляду на її нестійку психіку, схильність до сприйняття стороннього впливу та викривлене уявлення про правильність та законність своїх вчинків. Так, кримінально-процесуальне законодавство передбачає інші умови проведення слідчих (розшукових) дій та дослідження обставин вчинення кримінального правопорушення (проступку) неповнолітнім. Не винятком є також проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. В статті розглянуто особливості проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. Висвітлено основні теоретичні положення проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього. Проаналізовано проблеми питання, що виникають під час проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього.

Основна частина. Окремим аспектам проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи присвячували свої праці такі вчені, як Н.Л. Березовська, Ю.В. Баулін, В.М. Бородин, Т.О. Гончар, Л.С. Дубчак, Я.М. Квітка, О.Х. Галімов, М.О. Карпенко, В.А. Лазарева, Н.Б. Морозова та інші. У своїх працях вони звертають увагу саме на особливий статус неповнолітнього як суб'єкта дізнання.

Метою статті є аналіз особливостей проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних завдань: охарактеризувати основні теоретичні положення щодо проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання; визначити особливості проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання; виявити та проаналізувати проблемні питання, що виникають під час проведення психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього.

Для ефективного та повного розслідування кримінального провадження необхідно застосовувати спеціальні знання в різних галузях. Так, одним із таких досліджень є проведення різного роду експертиз, що мають велике значення для встановлення обставин вчинення правопорушення.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (About forensic examination, 1994).

Згідно зі ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза (Criminal Procedure Code of Ukraine, 2012).

У кримінальному процесуальному законодавстві відсутні норми, які містять відомості щодо проведення комплексних експертиз, не визначені їх види та методичні принципи проведення. А згадування про можливість проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи у Постановах Пленуму Верховного Суду мають лише рекомендаційний, роз'яснювальний характер (Kerevych, 2015: 35).

Показання, які дають безпосередні учасники правопорушення, частіше за все використовуються дізнавачами для встановлення обставин події під час досудового розслідування. Проте виникає питання: як діяти дізнавачу у тих випадках, коли відомості про вчинене кримінальне правопорушення може дати дитина, яка не завжди, з огляду на розумовий рівень розвитку чи свій вік, здатна об'єктивно оцінювати оточуючу обстановку? У таких випадках дізнавачу необхідно звертатися за допомогою до спеціалістів та призначати відповідну експертизу [8, с. 69].

Варто зазначити, що кримінальне провадження – це діяльність уповноважених органів і посадових осіб, яка передусім має пізнавальний характер, адже спрямована на встановлення обставин події кримінального правопорушення, що мало місце у минулому. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України кримінальне провадження буває у формі дізнання або у формі досудового слідства. Різницею цих двох форм є те, що дізнання – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків, а досудове слідство – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (ст. 3 КПК України) (Criminal Procedure Code of Ukraine, 2012).

Так, щоб зрозуміти різницю між кримінальними проступками та злочинами, потрібно звернутися до положень Кримінального кодексу України. Згідно зі ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Статтею 12 КК України передбачено, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. А злочини своєю чергою поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі (Criminal Code of Ukraine, 2001).

Доказування у кримінальному процесі дуже часто вимагає від особи, яка хоче встановити всі обставини вчинення правопорушення, використання спеціальних знань, тобто знань, які виходять за межі звичних,

побутових, які одержано в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення процесуальних завдань.

Неповнолітня особа, яка вчинила кримінальний проступок, а так само і неповнолітня особа, яка є потерпілою від кримінального проступку, в силу психологічних, вікових особливостей не завжди може давати правдиві та достовірні показання. Тому особливого значення набуває можливість встановлення того, чи правильно сприймає неповнолітній обставини кримінального проступку та чи може він давати правдиві показання щодо нього. Відповіді на ці питання може дати комплексна психолого-психіатрична експертиза, яка досить широко застосовується у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а її предметом є розумовий розвиток дитини, ступінь формування її особистісних якостей, ставлення до своїх вчинків та дій (Halymov, 2001: 114).

Якщо предмет експертного дослідження вимагає медичних і психологічних знань, комплексна експертиза призначається із залученням фахівців-психологів і медиків за профілем того захворювання, яким страждає підекспертний. Найчастіше у подібних експертизах беруть участь психіатри. І для психології, і для психіатрії об'єктом вивчення є психіка людини, проте розрізняються зазначені науки предметом дослідження: для психології – це психіка здорової людини, для психіатрії – хворої. Збіг об'єкта цих наук і частково їх предмета призвело до утворення суміжної сфери наукового знання – пато психології, яку одні вчені виділяють у самостійну науку, інші – вважають складником медичної психології. Відповідна експертиза повинна була б називатися пато психологічною, однак на практиці має місце проведення комплексних судових психолого-психіатричних експертиз. Суперечки щодо предмета пато психології отримали відображення і в сфері питань, що стосуються завдань і повноважень психолога та психіатра у цьому виді експертиз (Cherezova 2018: 12–13).

Основним об'єктом, на який спрямована комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза, є особа – підозрюваний, обвинувачений, виправданій, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач; малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку. Тобто особа будь-якого віку. Але в деяких випадках відносно таких осіб у органів дізнання виникають сумніви щодо стану їхнього психологічного здоров'я, і як наслідок – виникають питання, вирішення яких потребує спеціальних знань з різних галузей науки.

Комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки (Virotschenko, 2015: 91).

Неповнолітні з певними розумовими вадами не завжди повною мірою пристосовані до нормального життя, а тому від правопорушень дуже часто страждають діти з низьким інтелектуальним розвитком, психічними захворюваннями та й просто малолітні особи, які в силу свого віку не можуть захистити себе. А тому проведення психолого-психіатричної експертизи є також актуальним і щодо неповнолітніх потерпілих та свідків (Danylenko, 2013: 69).

Важливо навести практику застосування судами результатів комплексної експертизи. Так, Верховний Суд України у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006, рекомендує призначати комплексну експертизу, яка вимагає залучення широкого кола осіб, які володіють спеціальними знаннями, необхідними для глибшого, повнішого і всебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. У Постанові зазначається, що якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідомства про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру (On the practice of consideration by courts of cases on the application of coercive measures of an educational nature, 2006).

Проте призначення такої експертизи має певні недоліки, оскільки з аналізу Постанови Пленуму Верховного суду та положень КПК України можна зрозуміти, що наслідком комплексної експертизи може бути звільнення особи від кримінальної відповідальності, тому що відсутній суб'єкт злочину, тобто особа не досягла того віку (рівня розвитку), з якого наступає кримінальна відповідальність (Criminal Code of Ukraine, 2001).

Існує взаємозалежність показань неповнолітньої особи від її рівня розвитку та психологічних можливостей. Тому достовірність наданих неповнолітнім показань буде залежати від його психологічного стану. Рівень розумового розвитку кожного неповнолітнього різний. Передусім це залежить від умов, в яких він проживає та виховується, оскільки неповнолітні в силу віку легко піддаються будь-якому зовнішньому впливу.

Встановлення можливості неповнолітньої особи об'єктивно та правильно сприймати обставини кримінального правопорушення і давати правдиві показання з цього приводу, а тим самим і вирішення питання про проведення зазначеної вище експертизи набуває особливого значення з урахуванням збільшення кількості дітей, які мають фізичні або розумові вади (About forensic examination, 1994).

Доджерел інформації про психічний стан неповнолітнього можна віднести показання батьків, близьких родичів, педагогів, медичну документацію, спостереження дізнавача за поведінкою дитини (Danylenko, 2013: 70).

Звертається увага не лише на опис події, що сталася, а й на опис суб'єктивного ставлення дитини до себе, близьких, оточуючих, а також до роботи, відпочинку, події, що сталася, тощо. Медична документація – джерело фактичної інформації, в якому зафіксовано, коли і чим хворів підекспертний, чи перебував на обліку у психіатра, які ліки приймав тощо. Значення такої інформації важко переоцінити: якщо підекспертний був на обліку у психіатра, то, можливо, що він страждав (чи страждає) певними відхиленнями психіки. У такому випадку доцільною стає не просто психологічна, а комплексна психолого-психіатрична експертиза. Адже відомо, що межові стани і афективна реакція при спільному впливі обтяжують один одного і можуть зумовлювати глибоке порушення регулятивної функції психіки, що за рішенням суду в окремих випадках дає підстави констатувати неосудність підекспертного. Довести наявності або відсутності такого порушення може лише комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Вивчаючи медичну документацію, необхідно звернути увагу на те, які ліки приймав неповнолітній, чи хворів він напередодні інциденту якоюсь хворобою (особливо важкою, що потребує тривалого лікування). Адже відомо, що тривале медикаментозне лікування – це стресова ситуація, яка за сприятливих обставин може провокувати прояви агресії, жорстокості чи афективні вибухи. Можливо, в такому разі необхідною буде консультація лікаря для з'ясування особливостей впливу лікарських препаратів на поведінку і психіку підекспертного (Cherezova 2018: 31–32).

До компетенції судово-психологічної експертизи слід віднести також встановлення психологічних особливостей неповнолітнього, що проявилися у зв'язку з вчиненим правопорушенням, психологічні аспекти самого правопорушення – встановлення особи правопорушника, його мотиви, цілі, потреби тощо. До її компетенції не належить висвітлення етичних, філософських, педагогічних, медичних і правових особливостей правопорушень і правопорушників (Makarenko, 2010: 384).

Тому у разі неможливості дізнавача самостійно дати оцінку психологічного стану неповнолітнього, а також у разі, коли у дізнавача виникають сумніви щодо здатності неповнолітнього правильно сприймати обставини, які мають зазначення для кримінального провадження, та давати правдиві показання з їх приводу, слід призначити комплексну психолого-психіатричну експертизу. Хоча слід підкреслити, що в результаті проведення такої експертизи буде лише оцінено індивідуальні психологічні особливості неповнолітньої особи, а не те, чи є правдивими її показання. Чи є достовірними свідчення неповнолітнього, дізнавач повинен вирішувати самостійно у кожному конкретному випадку, тільки спираючись на висновок судово-психологічної експертизи та матеріали кримінального провадження (Danylenko, 2013: 70).

Проте зазвичай дізнавачі обмежуються призначенням до матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітніх копії свідчення про народження, характеристики з місця навчання та довідки про перебування на обліку в психіатра. Комплексна психолого-психіатрична експертиза призначається останніми тільки за наявності точних медичних даних, що свідчать про наявність психічних розладів. Але психопатичні розлади проявляються саме в підлітковому віці, що пояснюється перехідним віком, педагогічною занедбаністю, а зовсім не проблемами психічного здоров'я підлітка (Romaniuk, 2019: 150).

Цікавим у даному питанні є дослідження статистичних даних. За даними галузевої статистичної звітності, доля комплексних судово-психіатричних експертиз складає 12–13%, а серед судово-психіатричних експертиз неповнолітніх їх питома вага є втричі більшою (Makarenko, 2010: 79). Разом зі тим серед експертів, які є носіями необхідних спеціальних знань у галузі дитячої та юнацької психіатрії та психології, виникає питання, чи є така кількість психолого-психіатричних експертиз дійсно необхідною і чи завжди призначення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи зумовлюється реальною необхідністю встановлення юридично значимих обставин психіатричного та психологічного характеру. Свою позицію останні пояснюють тим, що в жодному рішенні про призначення експертизи їм не вдалося знайти аргументів на підтвердження необхідності спільного вирішення експертами питань психіатричного та психологічного характеру. Призначаючи таку експертизу, органи дізнання (та досудового слідства) також ніколи не наводили мотивів економії часу та процесуальних термінів (Romaniuk, 2019: 150).

Важливим є проведення дізнання щодо неповнолітніх з ознаками психічних вад, складність якого полягає в розумінні його основного завдання, яке зводиться до вирішення першочерговості дій, а саме: спочатку «лікувати» (застосовувати примусові заходи медичного характеру), а потім «виховувати» дитину, чи навпаки (спочатку застосовувати примусові заходи виховного характеру). Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, незважаючи на його гармонізацію з «європейським правом», не вирішує таку проблему (Romaniuk, 2019: 150).

Комплексна психолого-психіатрична експертиза має важливе доказове значення в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Це зумовлено тим, що тільки професійні психологи та психіатри досконало володіють спеціальними знаннями, за допомогою яких можна виявити в особи психічний розлад та його вплив на пізнавальну та емоційно-вольову сферу її психіки під час вчинення нею кримінального правопорушення й надати професійний висновок щодо зазначених питань.

У правозастосовній діяльності зустрічаються такі негативні тенденції, як пізнє виявлення психофізичних вад неповнолітніх, несвочасне призначення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого та ін. (Romaniuk, 2019: 151).

Правильне та своєчасне призначення експертизи в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з психічними вадами, а також повна та достовірна оцінка висновку експерта є додатковими гарантіями, що забезпечують врахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей такої категорії неповно-

літніх правопорушників, що в кінцевому випадку сприятиме визначенню підстав для застосування примусових заходів медичного характеру (Romaniuk, 2019: 152).

Згідно з п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004, за наявності даних, які свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії (On the practice of application by courts of Ukraine of legislation in cases of juvenile delinquency, 2004).

Установлений за результатом проведеної комплексної психолого-психіатричної експертизи психічний розлад у неповнолітнього, що не виключає осудності, може бути врахований судом при призначенні покарання як обставина, яка пом'якшує відповідальність і може служити підставою для призначення примусових заходів медичного характеру. Такі психічні вади неповнолітніх повинні враховуватися й при обранні заходів кримінального правового впливу. Наприклад, призначаючи умовне покарання, неповнолітнього, з урахуванням рекомендацій, що містяться у висновку комплексної психолого-психіатричної експертизи, доречно зобов'язати пройти курс психолого-педагогічної, психологічної корекції особистості. Застосовувати спеціальні психолого-педагогічні заходи варто і щодо неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, не можуть повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своєї поведінки або керувати ним. Відповідно до кримінального законодавства до таких осіб примусові заходи медичного характеру не застосовуються через те, що відставання в психічному розвитку не має хворобливого характеру. До них не можна застосувати і примусові заходи виховного впливу (Romaniuk, 2019: 153).

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що питання про застосування комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи до неповнолітнього під час проведення дізнання потребує удосконалення та реформування.

Для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи під час дізнання залучаються експерти з різних галузей, які володіють спеціальними знаннями в галузі психології та психіатрії. Ця експертиза проводиться для встановлення у неповнолітнього наявності психічного захворювання або затримки психічного розвитку. Встановлення неосудності особи не є наслідком проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи під час дізнання, таку особу може бути звільнено від відбування покарання або до неї можуть бути застосовані заходи виховного характеру. Слід пам'ятати, що проведення комплексної експертизи щодо неповнолітнього має важливе доказове значення у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Віротченко С.С. Окремі питання призначення експертиз у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. №3. С. 90–93.
2. Галимов О.Х. Малолетніє лица в уголовном судопроизводстве. Питер. 2001. 224 с.
3. Даниленко А.В. Окремі аспекти призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх відповідно до положень нового КПК України. *Право і безпека*. 2013. Вип. № 3 (50). С. 68–72.
4. Керевич О.В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого). *Вісник кримінального судочинства*. 2015. Вип. № 2. С. 31–36.
5. Кримінальний кодекс України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Макаренко С.С. Особливості використання судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2010. Вип. №7. С. 381–390.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. №5 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.
9. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. №2 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
10. Про судову експертизу: Закон України / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
11. Романюк В.В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. № 2 (86). С. 146–156.
12. Черезова І.О. Психологічна експертиза: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Бердянськ : БДПУ, 2018. 262с.

References:

1. Virotchenko, S.S. (2015). Okremi pytannia pryznachennia ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni [Some issues of appointment of examinations in criminal proceedings]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Vyp. 3. pp. 90-93. [in Ukrainian].
2. Halymov, O.Kh. (2001). Maloletnye lytsa v uholovnom sudoproyzvodstve [Minors in criminal proceedings]. Pyter. 224 p. [in Ukrainian].
3. Danylenko, A.V. (2013). Okremi aspekty pryznachennia kompleksnoi psykholoho-psykhiatrychnoi ekspertyz u kryminalnykh provadzhenniakh za uchastiu nepovnlitnikh vidpovidno do polozhen novoho KPK Ukrainy [Some aspects of the appointment of a comprehensive psychological and psychiatric examination in criminal proceedings involving minors in accordance with the provisions of the new CPC of Ukraine]. Pravo i bezpeka. Vyp. № 3 (50). pp. 68-72. [in Ukrainian].
4. Kerevykh, O.V. (2015). Osoblyvosti pryznachennia sudovykh ekspertyz dlia vstanovlennia indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvosti pidozriuvanoho (obvynuvachenoho) [Features of the appointment of forensic examinations to establish the individual psychological characteristics of the suspect (accused)]. Visnyk kryminalnogo sudochynstva. Vyp. 2. pp. 31-36.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] [Elektronnyi resurs] / Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] [Elektronnyi resurs] / Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].
7. Makarenko, S.S. (2010). Osoblyvosti vykorystannia sudovo-psykholohichnoi ekspertyz v kryminalnomu protsesi [Features of the use of forensic psychological examination in criminal proceedings]. Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. 2010. Vyp. №7. pp. 381-390. [in Ukrainian].
8. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny nepovnlitnikh [On the practice of application by courts of Ukraine of legislation in cases of juvenile delinquency]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16 kvitnia 2004 r. №5 [Elektronnyi resurs] / Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro praktyku rozghliadu sudamy sprav pro zastosuvannia prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru [On the practice of consideration by courts of cases on the application of coercive measures of an educational nature]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15 travnia 2006 r. №2 [Elektronnyi resurs] / Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>. [in Ukrainian].
10. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy [About forensic examination] [Elektronnyi resurs] / Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukrainian].
11. Romaniuk, V.V. (2019). Protseptualnyi aspekt vyvchennia osoby nepovnlitnoho v kryminalnomu provadzhenni shchodo nepovnlitnikh [Procedural aspect of studying the identity of a minor in criminal proceedings against minors]. Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka. Vyp. № 2 (86). pp. 146-156. [in Ukrainian].
12. Cherezova, I.O. (2018). Psykholohichna ekspertyz [Psychological examination]: navchalnyi posibnyk [dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv]. Berdiansk: BDPU. 262 p. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.2.20>

ZJAWISKO IRREDENTYZMU W KONTEKŚCIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO: TEORIA I DOŚWIADCZENIE HISTORYCZNE

Oksana Kaspruk

kandydat nauk prawnych, adwokat,

docent Katedry Prawa Międzynarodowego i Prawoznawstwa Porównawczego

Wydziału Stosunków Międzynarodowych

Narodowego Uniwersytetu Lotniczego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-8330-1711

oksana.kasspr@gmail.com

Adnotacja. Artykuł koncentruje się na rozważeniu irredentyzmu jako aktualnego problemu współczesnego świata, wymagającego dogłębnych badań. Przeanalizowano termin „irredentyzm”, rozważono definicje czołowych naukowców z dziedziny prawa międzynarodowego. Określono sposoby przeciwdziałania irredentyzmowi, w tym poprzez międzynarodową współpracę prawną. Zbadano związek między pojęciem „irredentyzm” a kategoriami pokrewnymi. Artykuł koncentruje się na cechach ewolucji irredencyjnych motywów mniejszości etnicznych. W sumie trudno jest zidentyfikować konkretne warunki powstania i rozwoju irredentyzmu, ponieważ mogą być bardzo różne. Niedostateczne badanie tych zagadnień uniemożliwia opracowanie prawnych narzędzi przeciwdziałania irredentyzmowi na poziomie globalnym, co w obecnych warunkach jest jednym z aktualnych zadań prawa międzynarodowego.

Słowa kluczowe: irredentyzm, nacjonalizm etniczny, samostanowienie, prawo międzynarodowe, współpraca międzynarodowa.